

OTKA NK81502 pályázat
Vallás, egyén, társadalom
Zárójelentés
Témavezető: Barna Gábor

Célkitűzés

A pályázatban egy multidiszciplináris kutatócsoport, a *Bálint Sándor Valláskutató Intézet* munkatársai vállalkoztak arra, hogy szaktudományuk kérdésfeltevésével és módszertanával megvizsgálják „[...]a vallás-egyéni-társadalom összefüggésrendszerét mintegy két évezred történelmi ívében a hellenizmus globális szinkretizmusa, a középkori és kora újkor Európa keresztény univerzalizmusa, s modern/posztmodern korunk globális szinkretizmusa és individualizmusa ívében megnyilvánuló sajátosságokat, eltéréseket és hasonlóságokat [...].

Az esettanulmányok koncepciói vagy az egyén szerepét, vagy a közösségi normák fontosságát állítják középpontba a spiritualitás, a vallás társadalmi szerepének vizsgálatakor.

Várható eredmények [...] doktori értekezésekben, tanulmányokban, monográfiákban öltének testet [...].”

A kutatást medievista és legújabb koros történész, klasszika filológus, néprajzos, antropológus, folklorista, vallásszociológus és teológus kezdte el és folytatta a pályázat időtartama alatt.

Változások a kutatói körben

A 2009-ben megalakult Bálint Sándor Valláskutató Intézet 2012 októberében, a pályázat futamidejének felénél, megszűnt. Azok munkatársak, akik másfél-két évet együtt dolgoztak az OTKA téma kutatásában, szétszóródtak különböző munkahelyekre. Bár mindannyian folytatták kutatási témájukat, s 2014. januárjában, illetőleg a hosszabbítás után 2014. augusztus 31-vel lezárták, munkájuk intenzitása különböző volt. Hátráltató (ám örömteli) tényező volt néhány esetben, hogy a kutatók gyermekeket szültek. Feladataikat azonban a kismamaként is teljesítették. A felgyülemlett adattári anyag, valamint egy Németországból ajándékba kapott szakkönyvtár (1800 kötet) nyilvántartásba vételére doktori hallgatókat alkalmaztunk OTKA engedéllyel.

Pénzügyi átcsoportosítások

A többszöri pénzügyi átcsoportosítás egyik oka az volt, hogy nagy létszámú kutatócsoport esetében nem volt könnyű évekre előre a feladatokat megtervezni és pénzügyi eszközöket pontosan hozzájuk rendelni. Az átcsoportosítások másik oka a résztvevő kutatók személyes helyzetében bekövetkezett változások voltak: gyermekszülés, munkahely megszűnés.

A kutatócsoport munkatársainak aktív volt a konferencia részvétele, s a publikációs tevékenysége. Ezért külföldi kiadónál megjelenő tanulmányok angol és német nyelvű fordítására kértünk átcsoportosítási engedélyt. Bár műszervásárlási lehetőségünk nem volt, egyik GYES-ről visszajött munkatársunk által megtakarított összegből egy laptopot vettünk. Az archivális anyag elhelyezésére szekrény beszerzésére kértünk engedélyt. Az átcsoportosítási kéréseket minden egyes esetben megindokoltuk és azokat megkaptuk.

Határidő módosítás

Pályázatunk a hivatalos menetrend szerint 2014. január 31-vel zárult. Külön kérelmet nyújtottunk be azonban pályázatunk 2014. augusztus 31-ig történő meghosszabbításába. Ennek oka és indoka pedig a 2014. év első felére eső külföldi konferenciákon való részvétel, valamint az utolsó időre felgyűlt kéziratok publikálása volt.

Kutatásmódszertan

A pályázatban résztvevő kutatók témájuknak és szakterületüknek megfelelően különböző forrásokat használtak, amelyeket szakspecifikus módszerekkel vizsgáltak. A történeti vonatkozású témák körében a levéltári forrásokat, amelyek a középkori okleveleiktől az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának, valamint különböző megyei levéltárak anyagáig terjedt. Feldolgozásuk a történeti filológia, tartalomelemzés módszerével, illetőleg hibrid módszerek alkalmazásával történt.

Fontos módszer volt a terepmunka, amelynek során különböző technikákkal (interjú, megfigyelés) rögzítették adataikat a kutatók. Az így nyert adatok feldolgozása különböző módszerekkel történt.

A pályázat segítségével szakkönyveket vásároltunk, könyvtárközi kölcsönzéssel könyveket kölcsönöztünk.

Oktatás

A kutatók a pályázati futamidő alatt egyetemi kurzusokat tartottak. Így az elért eredmények azonnal belekerültek a felsőoktatás áramába. A kutatók többsége a Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéken, más részük a Klasszika Filológiai és a Középkori Történeti Tanszéken, valamint a Gál Ferenc Főiskolán tanított.

Publikációk, PhD értekezések

A munkatársak publikációinak száma a jelentés készítésekor 177 darab, amiből 13 könyv. Ezek az elkövetkező két évben még gyarapodhatnak. A kutatók tollából átlagosan 14 publikáció jelent meg a négy év alatt, s majdnem mindenki közzétett egy könyvet!

A kutatók mindegyike rendszeresen vállalt tudománypopularizáló előadást, szereplést a különböző médiumokban (újság, rádió, televízió, konferencia). Több hazai és nemzetközi konferenciát rendeztünk, 2013 őszén megtartottuk témazáró konferenciánkat, aminek tanulmánykötete megjelent.

Több doktori értekezés készült el a pályázat támogatásával: Babarczy Dóra, Kunt Gergely, Gyöngyössy Orsolya védett, további két doktori értekezés elkészült (Munding Márta, Povedák Kinga), további kettő pedig (Gyertyános Éva, Szilágyi Tamás) 2015-ben várható.

Egyéni kutatási beszámolók

1. Babarczy Dóra: *Magyar misszionáriusok az Amazonas völgyében a 18. században*

Az OTKA pályázathoz benyújtott munkaterv az egykori portugál gyarmatokon szolgáló magyar jezsuita atyák tengerentúli tevékenységének feltárását és munkásságuk minél szélesebb körű bemutatását foglalta magába. Vállalásait teljesítette. *Magyar jezsuiták Braziliában a 18. század közepén* című doktori dolgozatát megvédte. Külföldi és hazai levéltárakban új forrásokat tárt fel, s tett közzé.

2. Frauhammer Krisztina: *A 19. századi imakönyvi és lelkeségi irodalmi anyag*

A 19. századi magyar lelkeségtörténetet és annak tárgyiasult emlékeit: a laikusok által, a magánáhitatban, liturgikus és paraliturgikus alkalmakon használt imakönyveket vizsgálta. Számbavételüket folyamatosan bővíthető számítógépes adatbázis formájában valósította meg, ami elérhető el az interneten:

<http://neprajz.bibl.u-szeged.hu/IMA/> <<http://neprajz.bibl.u-szeged.hu/IMA/login.php>>

A 18-19. század legkedveltebb lelki olvasmányát: Martin von Cochem *Makula nélkül való tükör* című könyvét szövegkritikailag egybevetette német eredetijével, illetve a fordítás alapját képező cseh változatával. A kutatás másik területe a nők és lányok, fiatalok számára összeállított speciális könyvek elemzése volt.

3. Barna Gábor: *20. századi boldoggá és szentté avatások (fő hangsúllyal Árpád-házi Margit tiszteletére)*

A kutatás a 20. századi boldoggá avatásokból Árpád-házi Margit sikerre vezető 20. századi szentté avatási eljárásának társadalmi hátterét vizsgálta a domonkos rendi szerzetes, P. Böle Kornél OP által összegyűjtött forrásanyag alapján. Az eljárás sikeréhez hozzájárult az irodalom, a tudományos kutatás is, valamint ezen az alapon a tisztelet társadalmi kiszélesítése, a példaképteremtés, az ügy nemzetköziesítése, a gondos posztulátori munka, s a modern médiumok felhasználása (rádió, sajtó). Az e törekvésekben megfogalmazott értékrenddel a társadalom minden rétege azonosulni tudott.

3a. Kunt Gergely: *20. századi boldoggá és szentté avatások (hangsúlyal: Kaszap István és Bogner Mária Margit tiszteletére)*

A kutatás célja a két világháború közötti római katolikus vallási kultuszok, mára elfeledett vagy háttérbe szorult személyek tiszteletének feltárása volt. Ezek a jezsuitákhoz kapcsolódtak, s középpontjukban kortárs személyek álltak: Bogner Margit vizitációs apáca, Kaszap István és Torma Kálmán jezsuita novíciusok. Mindhárman fiatalon, hosszú szenvedést követően hunytak el. A kutatás feltárta, hogy az életrajzokban a tisztelet középpontjában álló személyek életútját miként aktualizálták. Számos konferencia előadást tartott, publikált. Megvédte doktori értekezését.

4. Gyertyános Éva Rita: *Szent Erzsébet tisztelete az umbriai Ferences Világi Rendben*

A Ferences Családhoz kapcsolódó Ferences Harmadrend keretében (Umbria) élő Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletet elemezte. Szent Erzsébetet a Ferences Harmadik Rend évszázadok óta rendjük védőszentjeként tiszteli. E tisztelet történeti és jelenkori formáit, irodalmi és művészeti vonatkozásait tárta fel résztvevő megfigyelés, levéltári és könyvtári kutatások révén.

5. Gyöngyössi Orsolya: *A 18-20. századi csongrádi vallási élet történeti-néprajzi kutatása*

Csongrád vallási társulatainak történetét, az egyházi közösségszervezés vezetőinek szerepét vizsgálta újonnan feltárt levéltári források alapján. A 19. század második felében lezajlott társadalmi-gazdasági átalakulások és a csongrádi plébánosok eltérő irányítási stratégiái mind nyomokat hagytak a társadalom és az elvárt szerepgyakorlások területén. Megrajzolta a 19. század egyik csongrádi plébánosának, Hegyi Antalnak arcképvázlatát. Majd a csongrádi káplánok, valamint a laikus templomszolgák (kántor, sekrestyés, temetőcsősz) tevékenységét elemezte.

6. Munding Márta: *Curtius Rufus narratív technikájának sajátosságai a barbár nőalakok bemutatásakor*

A kutatás görög és latin nyelvű források alapján azt mutatja be, hogyan ábrázolta Curtius Rufus mint irodalmár és moralizáló történetíró az Alexandrosszal kapcsolatba kerülő barbárnak tekintett nőalakokat. Elemezte a szerző sajátos narratív technikáját. Kutatási eredményei hozzájárulnak az Alexandros-portré árnyalásához. Eredményeit készülő doktori értekezése foglalja össze.

7. Povedák István: *Kortárs hős- és sztárkultusz, újpogány mozgalmak*

A kortárs vernakuláris vallásosságot elemezte, hangsúllyal az újpogány vallási orientáció jelenlétére illetve a vallási színezetet nyerő kortárs hős- és sztárkultuszra, terepkutatás, mélyinterjú, interjú, kérdőív révén, kiegészítve médiaantropológiai elemzésekkel. Feltárta az újpogány orientáció több aspektusát és a kortárs vallási térben megnyilvánuló szimbolikus, rituális és ideológiai dimenzióját, a szinkretikus jelenségeket. Kutatta a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége, egy eddig ismeretlen mozgalom identitásmegőrző funkcióját, legfontosabb központi rituáléját (májusi nagyáldozat), amely jelentős újpogány összetevőkkel rendelkezett. Kutatásait nemzetközi és hazai konferenciákon ismertette. Létrehozott egy olyan tudományos fórumot, mely összefogja a témával foglalkozó hazai és külföldi kutatókat.

7a. Thorday Attila: *Szeged-Szentmihály vallási élete(közösségek, lelkeségi mozgalmak, mindennapi vallásosság)*

A kutatási periódus alatt Szeged-Szentmihály egyházközség mintegy 800 családjának vallási életét dokumentálta. Több strukturált mélyinterjút rögzített napjaink megélt vallásosságának témakörében. Kutatás eredményeiről több konferencia-előadást tartott, kutatási beszámolókat publikált.

8. Povedák Kinga: *A keresztény könnyűzene és az ifjúság vallásossága*

Levéltári források, interjúk és résztvevő megfigyelés révén feltárta a keresztény könnyűzene magyarországi megjelenésének körülményeit, a keresztény könnyűzene közösségformáló szerepe. Elemezte a keresztény könnyűzenét övező vitákat, a kortárs ifjúsági vallási csoportok, illetve a magyarországi cigány vernakuláris vallásosság sajátosságait. A kutatásokat összegző PhD disszertáció 2015 során elkészül. 2013-ban a *Catholicism in Transition* című tanulmánya elnyerte az American Folklore Society ‘Don Yoder Paper Prize’ díját.

9. Szilágyi Tamás: *A vallás és a politika kapcsolata, újpogány mozgalmak*

Az OTKA projekt keretében végzett kutatás feltárta a Magyarországon bejegyzett újpogány vallási közösségek tagságának, támogatói körének politikai preferenciáit, másfelől a jobboldali radikális pártok és egyéb szervezetek tagságának, támogatói körében a vallási mező szerepét a csoportszerveződésben. A magyar pogány szcena fő jellemzői: erős kötődés a nemzeti identitás kérdéséhez, keresztény elemek beemelése révén szinkretikus világkép kialakítása, eklektikus vallási nézetek. Ezek a tendenciák illeszkednek a Kelet-Közép Európai pogányság regionális sajátosságaihoz. Kutatási eredményeiről hazai és nemzetközi konferenciákon, publikációkban számolt be. Elért kutatási eredményei később benyújtandó doktori értekezés alapjául szolgálnak.

10. G. Tóth Péter: *A csanádi káptalan komplex kutatása*

Feltárta és elemezte a csanádi székeskáptalan késő középkori személyi állományát szociográfiai szempontból. Kimutatta, hogy a testület többségét a polgárság és a köznemesség adta. 1354–1526 között 254 káptalani tag életútjáról jegyzett le adatokat. Az egyházi javadalom megszerzésében fontos szerepe volt az egyén világi vagy egyházi kapcsolatrendszerének (egyetemi, egyházi, familiáris, területi kapcsolatok, uralkodói szolgálat). A csanádi székeskáptalan utánpótlását a helyi alsópapságból merítette. A 14. század végétől az Oszmán Török Birodalom terjeszkedésének gazdasági és demográfiai következményei voltak: a Csanádi Egyházmegye déli területein a török elől menedéket kereső balkáni népek.

11. Varga Tibor Róbert: *Az erdélyi világi és egyházi hatalom (az erdélyi vajda és az erdélyi püspökök) kapcsolata.*

A vajdai intézmény működése mellett feltárta a püspökök bíráskodási tevékenységét, valamint a delegált hatáskörű bírói fórumok működését. Sikerült meghatározni, mikortól beszélhetünk vikáriusi ítélkezéstről Erdélyben, beazonosította a vikáriusok névsorát, származásukat és életpályáikat 1270 és 1360 között. Leírta a vajdai intézmény és az erdélyi püspökség együttműködésének és ellentéteinek okait. Elsődlegesen prozopográfiai módszerekkel, másodsorban jogdogmatikai módszerekkel igyekezett analógiát találni az erdélyi vajdai intézményhez az európai államok különkormányzatai körében. Új kutatási eredmény egy aktualizált Szécsi András életrajz elkészülte, Sirokai Miklós vajda életrajza.

Összegezés

A különböző történeti időszakokra vonatkozó résztémák szemléletének középpontjában mindvégig az egyén és a társadalom kölcsönös függésének kutatása állt. Téma- és korszpecifikus megközelítéssel azt vizsgálták, hogyan mutatkozik meg a vallási jelenség a vallási és a nem vallási közösségek keretében; milyen egyházas és alternatív vallási formák, milyen spiritualitás és milyen vallási közösségek jöttek léte. A kutatás lehetőséget teremtett a multidiszciplinaritás érvényesülésére, inspiráló vitákra, a határterületeken közös kutatásra, azonos kérdéskörök és problémák több szempontú és módszerű megközelítésére, elemzésére.

Hazai és nemzetközi konferenciákon a kutatási eredményeket közvetlenül szembesíthettük az itthoni és külföldi eredményekkel. Újszerű és inspiráló kutatásokat az alsópapság társadalmi szerepe, a neopogány vallási mozgalmak működési mechanizmusa, a keresztény könnyűzene és a populáris kultúra, valamint a vallási társadalom kapcsolatkörében végeztünk.

A történeti távlatok mellett a vizsgált témák mai aktuális kérdéskört is érintenek, azért eredményeink részben a mai társadalmi folyamatok értelmezését, a döntéshozók tisztánlátását is segíthetik. Világossá vált, hogy a világi és egyházi, politikai és gazdasági hatalom mind a középkorban, mind napjainkban erős kölcsönhatásban működött, s ezekben a folyamatokban kellett az egyéneknek helyüket és szerepüket megtalálni, feladatukat megfogalmazni. A múltból elsősorban a főpapság körét illetően maradtak fenn elemezhető források, míg az újkorban már vizsgálhatóvá vált a lelkipásztorkodó alsópapság is, amely nemcsak közvetítő volt a főpapság és a nép között, hanem társadalmi és kulturális téren mintaközvetítő is. Alakítója egy-egy közösség és korszak értékrendjének. Ez az értékrend határozta meg, egy adott kor kit tekint példaképnek, személyükben boldognak, szentnek, sztárnak, egyszóval követendőnek. Ez mutatkozott meg Alexandros környezetében a női szerepek megfogalmazásában, s ez fogalmazódott meg a 20. századi boldogok, szentek kultuszában is, amelyek magukra öltötték a legaktuálisabb korjelző ismérveket, a vallásosság és a nemzeti gondolat összekapcsolódását.

A vallási és a nemzeti hangsúlyosan megmutatkozik az élő alternatív vallási formákban, különösen bizonyos újpogány mozgalmakban. Ezek a különböző politikai mozgalmakhoz is utat találnak. A nagy történelmi egyházak erodálódása a szekularizáció, az egyházüldözés, a fogyasztói kultúra miatt, a globális társadalmi folyamatok (főleg a migráció), valamint a nyitottságot elősegítő technikai lehetőségek megengedik az egyéni vallásosság számos formájának megszerkesztését. E problémák értelmezéséhez nyújtanak számos adatot pályázatunk esettanulmányai, könyvei.

A futamidő alatt nemzetközi együttműködési keretek alakultak ki. Legnagyobb egyéni sikerként Povedák Kina *Catholicism in Transition* című tanulmánya elnyerte az American Folklore Society 'Don Yoder Paper Prize' díját (2013).